

„O DELU ODBEGLE SABINJANKE“: OSVRT NA KNJIGU DEJANA ĐOKIĆA, *A CONCISE HISTORY OF SERBIA*

Prof. dr Čedomir Antić*

APSTRAKT: Članak daje kritički osvrt na knjigu Dejana Đokića „*A Concise History of Serbia*“, objavljenoj u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama 2023. godine. Analizirajući Đokićeve knjige, ovaj rad ukazuje na njene propuste, kako u metodološkom tako i u faktografskom smislu. Članak aktuelizuje pitanje na koji način savremeni Zapad sagledava istoriju Srbije.

KLJUČNE REČI: Dejan Đokić, Srbija, istorija, naučna kritika

Početkom prošle godine prestižni Cambridge University Press objavio je knjigu *A Concise History of Serbia* koju je napisao britanski profesor Dejan Đokić.¹ Autor ovu knjigu predstavlja kao nastavak jedne istorijske vertikale gde svoj rad vidi kao kontinuitet sa ranijim sintezama poteklim iz pera autora kakvi su Stevan K. Pavlović, Holm Zundhauzen, Sima Ćirković, Andrej Mitrović, Trajan Stojanović, Leopold Ranke...² *A Concise History of Serbia* predstavlja političku prošlost Srbije i delimično srpskog naroda od doseljavanja tokom ranog srednjeg veka do naših dana. Autor je izložio svoj narativ prošlosti pre svega po hronološkom principu, ponegde praveći manje tematske ekskurse.

Mada svoje delo predstavlja kao novi doprinos historiografiji, autor suštinski ne pravi iskorak u odnosu na svoje uzore Pavlovića i Zundhauzena. Đokić u uvodu knjige navodi tri novine koje donosi. On tvrdi da je reč o najpotpunijoj, jednodimenzionalnoj i celokupnoj istoriji Srbije, pritom izuzetak vidi u sintezi koju je pre dvadesetak godina objavio Sima Ćirković. Drugo, on navodi da je stavio Srbiju u širi, regionalni i evropski kontekst.

* Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7678-3270>, E-mail: cedomir.antic@f.bg.ac.rs

¹ Dejan Djokić, *A Concise History of Serbia* (Cambridge–New York: Cambridge University Press, 2023).

² Стеван К. Павловић, *Србија, историја из имена* (Београд: Clio, 2004); Холм Зундхаузен, *Историја Србије од 19. до 21. века* (Београд: Clio, 2008); Sima M. Ćirković, *Srbi među evropskim narodima*, (Zagreb: Golden Marketing–Tehnička knjiga, 2008); Trajan Stojanović, *Balkanski svetovi – prva i poslednja Evropa*, (Beograd: Equilibrium, 1997); Леополд Ранке, *Србија у Турска у 19. веку*, (Нови Сад: Академска књига, 2019).

Konačno, kao treću karakteristiku, koju vidi kao posebnost svoje knjige, Đokić spominje zanimanje koje pokazuje za pojedince, često one koji nisu pripadnici elite, izlazeći kako veruje iz ekskluzivnog zanimanja za politiku i diplomatiju ranijih sinteza.³

Dejan Đokić je prema zvaničnoj biografiji diplomirao u Londonu 1996. godine. Doktorirao je 2004. godine. Autor je dve naučne monografije sličnih tema.⁴ Urednik je četiri knjige i pisac dvadesetak naučnih članaka i poglavlja u tematskim zbornicima. Đokić je u prvo vreme predavao na matičnom fakultetu Univerzitetskog koledža u Londonu, potom je držao modernu i savremenu istoriju na Goldsmithu (Univerzitet u Londonu). Danas predaje na univerzitetu Majnut u Irskoj.

A Concise History of Serbia donosi određene novine. Ona je prva istorija Srbije koja prenosi saznanja o životu manjina, ali pre svega muslimanske i jevrejske. Autor nije dosledan, pa ne predstavlja istoriju recimo Albanaca u Srbiji, čak ni kada oni formiraju istinsku nacionalnu državu na njenom tlu (1974–2008), da ne govorim o institucionalnoj istoriji manjina na prostoru i Jugoslavije i savremene Srbije. Autora kao da zanima samo život manjina kada su gonjene i, razume se, kada je moguće postaviti protivtežu narativu nacionalnog oslobođenja i državne emancipacije srpskog naroda. Ekskluzivno novo, u jednoj ovakvoj sintezi, jeste autorovo zanimanje za seksualne manjine, pretočeno u povremeno iznošenje gotovo anegdotskih primera deluje ideološki.

Autor nažalost nije napisao prvu jednotomnu celokupnu istoriju Srbije, kako navodi u uvodu knjige – bar dve takve sinteze objavljene su na engleskom jeziku tokom prethodnih dvadeset i pet godina.⁵ On takođe nije uspeo da predstavi širi regionalni kontekst srpske istorije, već i sâm – poput pojedinih drugih autora, među kojima su i njegovi uzori Zundhauzen i Pavlović – srpsku istoriju ponekad vidi kao negativan izuzetak, nikada u tim prilikama ne poredeći fenomene ili procese o kojima piše sa sličnim u bugarskoj ili hrvatskoj istoriji ili historiografiji. I pored toga što spominje pojedince, citira ih i uzima za primer, ova sinteza u sebi ne sadrži pogled na život običnog čoveka, niti se u njoj čuje glas subalternih. Ona uglavnom ne predstavlja ni prinose delâ pisanih metodologijama historiografskog strukturalizma i postmodernizma, niti se u svojim tumačenjima poziva na druge društvene nauke. Segmenti iz istorije kulture uglavnom su svedeni na autorova opredeljenja i sklonosti, a čitave epohe umetnosti spomenute su uzgred, taksativno i radi reda.

Autor ima teškoća već sa samim naslovom. Ako razmatra istoriju Srbije, on treba da najpre da definiše šta je istorijski Srbija, a šta je srpski narod. Kakav god stav zauzeo, on mora biti zasnovan na najnovijoj literaturi i da bude savremen u debati. Đokić se, međutim, u svemu tome oslanja na proizvoljne stavove i uverenja Stevana K. Pavlovića predstavljene u knjizi *Srbija, istorija iza imena*. Pavlovićeva tumačenja su, ipak, stara dvadeset godina, u međuvremenu objavljavani su radovi sa novim tumačenjima ovog pitanja. Čak i ako ih autor sinteze odbacuje, on neizostavno mora da ih

³ D. Djokic, *A Concise History of Serbia*, 44–45.

⁴ Dejan Đokić, *Nedostižni kompromis: Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*, (Beograd: Fabrika knjiga, 2010); Dejan Djokić, *Nikola Pašić and Ante Trumbić: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes* (London: Haus Publishing, 2010).

⁵ Dušan T. Bataković, Aleksandar Fotić, Milan St. Protić and Nikola Samardžić, *A New History of the Serbian People* (Belgrade: Naš Dom, 2002); Čedomir Antić, *The History of Serbia*, (Belgrade: Laguna 2018).

spomene i objasni zašto ih odbacuje. Neobično je, a to je primetno i u jednoj ranijoj Đokićevoj knjizi, da je naslov knjige na srpskom drugačiji nego na engleskom. Dok je u ovom slučaju reč samo o tome da li je istorija „kratka“ ili nije, u drugom slučaju ostaje pitanje da li je reč o „istoriji međuratne Jugoslavije“ ili „istoriji odnosa između Srba i Hrvata u međuratnoj Jugoslaviji“. Nisam poredio tekst druge knjige, ali *A Concise History of Serbia* sadrži sasvim male izmene u srpskoj verziji.

Otvoreno pitanje je i veza između istorije Srbije i srpskog naroda izvan njenih granica. Na osnovu onoga što piše autor izgleda kao da Crna Gora, Krajina i Republika Srpska nisu imale sopstvenu istoriju. Đokićeva sinteza zato je nepotpuna. Manjkavost nije u vezi samo sa njegovom ideološkom vezanošću za jedan politički i ideološki dikurs, već i za odnos prema izvorima i literaturi. Sinteze pre svega polemiku sa sintezama, a autor ima istoričare „prijatelje“, na čije se sinteze oslanja, dok drugi istoričari mogu da mu posluže samo sa naučnim radovima uskih tema koje selektivno citira. Takođe, Đokić bira koliko će o kojoj temi pisati i ne rangira ih po istorijskoj važnosti ili značaju, već ponekad i po svom odnosu prema njima. Oprezan da ne pretera, knjigu je opteretio više onim što nije napisao, nego onim što jeste. Đokićeva knjiga nema recenzente, što je više nego neobično.

Metodologija

Najvažniji metodološki problem ove knjige je insistiranje na negativnoj posebnosti Srba. Čemu uvod o tome šta je Srbija, starcima koji su živeli neki drugačiji život i promenama imena. Zar nije to bio slučaj i sa drugim nacijama? Da li je Srbija posebna u odnosu na ostatak sveta, a naročito, recimo u odnosu na Makedoniju ili Hrvatsku? Zanimljivo je i stalno insistiranje na „Kosovu“ i „bez Kosova“. Tako definisan, taj problem je novijeg datuma. Izostaje poređenje sa drugim državama, osim kad je reč o starosti stanovništva. Đokić tvrdi da je glavni razlog depopulacije Balkana emigracija?!⁶ Čemu objašnjavanje odnosa države sa crkvom? Kao da su srpski političari jedini u Evropi koji se oslanjaju na crkvu? U Velikoj Britaniji je kralj poglavar Anglikanske crkve, dok u Grčkoj premijeri polažu zakletvu pred arhiepiskopom. Prema Đokićevom tumačenju Srbi u Hrvatskoj i BiH ispada samo imaju opravdanje u Drugom svetskom ratu kada se odupiru nezavisnosti ovih država. Ali to je, veli autor, umišljeno, kao i svaki strah. Albanci, nasuprot tome, naravno ne treba da objašnjavaju zašto žele da se otcepe.

Đokić razmatra istoriju srpskog srednjeg veka polovično i nedosledno analizirajući izvore i literaturu na koje se poziva. Prostiranje prve srpske države, identitet vladara, ciljevi i uzori, sve je predstavljeno tako da budu relativizovana ili odbačena najvažnija pitanja u istoriji srpske historiografije. Zašto autor naglašava da je mali broj izvora o prednemanjičkoj Srbiji (str. 121)? A koliko je izvora o Franačkoj Merovinga? Koliko je izvora o srednjovekovnoj Hrvatskoj ili Karantaniji? Dobar

⁶ У науци је пак неспорно да је реч о смањењу наталитета и фертилитета до које пак дошло захваљујући промени начина живота... „Bulgaria Fertility Rate 1950–2024“, <https://www.macrotrends.net/countries/BGR/bulgaria/fertility-rate> (sajtu pristupljeno: 30. 12. 2023). У случају Србије овај тренд је још израженији. <https://www.macrotrends.net/countries/SRB/serbia/fertility-rate> (pristupljeno: 30. 12. 2023).

primer je Kosovska bitka oko koje ne suprotstavlja čak eksplicitne i potpuno suprotstavljene teze Sime Ćirkovića i Stevana K. Pavlovića. Đokić otvara identitetska pitanja, ali tamo gde razrešenje možda ne bi odgovaralo nesrpskim nacionalizmima na Balkanu iste smesta i zatvara. Za autora Sandžak je prostor prema kome se referiše i kad piše o ranom novom veku i kao da postoji i danas.⁷ On Crnu Goru vidi u srednjem i u novom veku na prostorima na kojima se prostire i danas. Srbija je zato stalno fluidna.

Slično je i sa srpskim imenima. Stavljanje u ravan vertikale Bizmark-Hitler, Macini-Musolini, sa Garašanin-Milošević/Vučić vertikalom predstavlja nenaučnu besmislicu. Izvori ne govore u prilog Đokićeve teze o tolerantnosti Osmanskog carstva (138). Ona pada i pred činjenicom o obespravljenosti hrišćana, progonima i njihovim seobama. Autor na 154. strani spominje danak u krvi, napominjući da nije uvek bio nasilan i da deca nisu uzimana iz koleyki. Da li bi tako bilo moguće reći da je albansko stanovništvo Drača 1912. svečano dočekalo srpsku vojsku, dok je osnivač Kneževine Albanije Ismailj Kemal Vlora, nezadovoljan pretežnim stavom naroda najvećeg albanskog grada, morao da isti prethodno napusti. To niko ne spominje u sintezama albanske istorije. Postavlja se pitanje zašto autor piše da dahije pljačkaju i muslimane u Bosni, a da je Aleksa Nenadović u dobrim odnosima sa srebreničkim muslimanima? Ima li to veze sa odnosima među narodima i događajima koji su ključno uticali na Prvi srpski ustanak? Zašto optužuje srpske ustanke za nedopustivo nasilje, a osmansko nasilje nad Srbima uvek relativizuje ili ne spominje (214)? Ako je neutralan i metodološki ispravno pristupa svojoj temi, zašto termin „oslobođena Srbija“ stavlja pod navodnike kada se D. Obradović vraća u nju (224)? Da li je spreman da navodnike stavi na „oslobođenu Srbiju“ 1944. godine, kada je svakako više stanovnika bilo protiv oslobodilaca i kada je ipak uspostavljen manje slobodan režim nego pre 1941. godine. Sukob oko reforme jezika opet predstavlja kao ekskluzivno srpski – bez međunarodnog konteksta (235).⁸ Autor je dosledan u svojoj nespremnosti da polemise sa naučnicima koji nisu Srbi. Tako Ivo Banac (i veći na hrvatskih intelektualaca) recimo tvrdi da je Vuk Karadžić promoter velikosrpstva, Đokić misli drugačije ali kontroverzu ne spominje.⁹ „Narode“ (Crne Gore, Bosne...) koji i se u 19. veku nalaze u sasvim različitim položajima, autor stavlja u istu ravan sa Srbima. Đokić se pita: „Šta bi bilo sa muslimanima da je došlo do ujedinjenja Srbije i Bosne 1871. godine?“ (288) A šta je bilo sa muslimanima u Istočnoj Rumeliji 1885. ili na Kritu 1897. godine? Za Đokića je kontradiktorno težiti „evropskoj budućnosti“ i obnavljati Dušanovo carstvo? Da li je tako bilo i sa savremenima u drugim državama Evrope, počev od Francuske do Bugarske?

Poglavlje o Prvom svetskom ratu autor počinje Dimitrijem Mitrinovićem. Mitrinović, koliko god važan u evropskoj istoriji kulture, nije važan za politiku tog vremena. Đokić piše više o Mitrinoviću nego o Pašiću, Ristiću i Garašaninu zajedno i čak na dva mesta u poglavlju o Prvom svetskom ratu (332). Neobično, autor piše o progonu Srba, ali ne i o Sarajevskom atentatu. Postavlja se pitanje zašto inače „tolerantni“ i „slobodoljubivi“ muslimani stvaraju paravojne formacije – šuckore i progone Srbe. Đokić to ne objašnjava (333). Mlada Bosna nije bila transnacionalna

⁷ Novopazarski sandžak je postojao tokom svega petnaest godina u 19. veku.

⁸ Recimo primera Italije ili Grčke.

⁹ Iva Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika* (Zagreb: Globus, 1988).

mreža (335). Koliko ima muslimana i katolika među deset učesnika Mlade Bosne? Jedan, dva? U nekoliko navrata opisuje događaje iz prošlosti kao „fleš-bek“, tako nejasno piše o Veleizdajničkom procesu, pritom ne objašnjavajući dovoljno ulogu Beča (337). Zanimaruje odnose Crne Gore i Srbije. Tek kasnije, uzgred spominje Cer i Kolubaru — jednom, a Kolubarska bitka je svakako najveća bitka u srpskoj istoriji (350). Istina, srpske trupe nisu bile jedine na Solunskom frontu, kako nas pažljivo podučava autor, ali su one probile front i činile većinu snaga koje su oslobodile Srbiju, čime se pak autor ne bavi. Zašto o tom piše kao bugarski istoričari u Istoriji Bugarske objavljenoj u Srbiji pre petnaestak godina (357)?¹⁰ Đokić piše o Vidovdanskom ustavu, naglašava da bi bez bojkota ustav ostao bez „jasne većine“, ali ne spominje kontroverzu oko kvalifikovane većine. Jednako će kasnije da zanemari činjenicu da je nezavisnost SR BiH bila potrebna podrška dvotrećinske većine upisanih birača i to prema zakonu — ista nije dostignuta čak ni prema muslimansko-hrvatskom brojanju. Autor se ne bavi pitanjem ustavnog definisanja Banovine Hrvatske: da li je federalna jedinica ili oblast sa homrulom (391)? Autor više piše o jevrejskim stradanjima nego o srpskim u Hrvatskoj između 1941. i 1945. godine (402). Stav prema ulozi većinskog naroda u holokaustu je takođe nejasan kod Đokića. Sliku Srbije nasuprot Hrvatske koju konstruiše, jasno prikazuju Filip David (o kome autor piše) i nasuprot njemu Slavko Goldštajn. U tome je pouka — u većito na Srbe ljutom i potpuno afirmisanom Davidu i Goldštajnu koji se afirmiše promovišući hrvatski patriotizam uprkos zločinima o kojima piše. Đokić to ne primećuje (402). Autor ne navodi gde su to četnici vršili zločine u Hrvatskoj, a spominje ih. Stalno drži ravnotežu zločina, koju izbegava kada piše o ratovima iz devedesetih godina. Na drugom mestu, metodološki neodrživo i netačno, ali zanimljivo: 1944. u sukobima u Srbiji prepoznaje srpsko-srpski građanski rat — Srbijanci protiv Srba iz BiH i Hrvatske. Znači li to da je tačan stav srpskih nacionalista o neznatnom učešću Hrvata i drugih u NOV?

Tokom postojanja Jugoslavije smanjen je i udeo Srba u ukupnom stanovništvu, autor tome ne pridaje značaj kao što čini sa brojem muslimana u Bosni za vreme austrougarske okupacije (415). Autor podsmešljivo citira stav da je odnos srpske javnosti prema zločinima iz Drugog svetskog rata krajem osamdesetih godina 20. veka, kada konačno prestaje zabrana da o njima bude govoreno u javnosti, jedna „pogibeljomanija“ (478). Njegov stav je sramotan — da li bi smeo da tako govori o potomcima žrtava Holokausta? Srpska „pogibeljomanija“ je trajala tri godine (1987–1990), koliko traje ova? Ko je podržava? Da li zna da je njegova, britanska domovina, 2005. plaćala bilborde u Beogradu na kojima su bile fotografije poluraspadnutih leševa iz Srebrenice? **Nije predstavio niti jedan zločin nad Srbima tokom ratova iz devedesetih godina 20. veka, osim pojedinačno i izolovano ubistvo porodice Zec u Zagrebu.**

Piše o paranoidnom društvu u Srbiji — to je besmislica, posebno s obzirom na tok i ishod izbora — autor ne razmišlja o fenomenima Šešelja i Trampa. SAD su u mnogo manjim teškoćama izabrale Trampa za predsednika, Srbija nikada nije glasala većinski za Šešelja. Jovan Bajford nije napisao „dobru knjigu“ kako tvrdi autor (500), već jednu opadačku, metodološki neutemeljenu studiju u kojoj je izvore tumačio van konteksta i zloupotrebio je bezuticajnu ekstremističku marginu koja

¹⁰ Андрей Пантев и остали, *Историја Бугарске* (Београд: Clio, 2008).

postoji u svakom društvu.¹¹ Pomirljive geste Pupovčeve „često podriva nacionalistička retorika u Zagrebu“, tvrdi Đokić (527). Odnos prema manjinama pokazuje metodološku neutemeljenost Đokićevog narativa. Dakle, dok agresivni albanski nacionalizam „drži lekcije“ Srbiji i predstavlja „jedinu opoziciju u zemlji“ (istina u vreme bojkota izbora od strane demokratske opozicije), Pupovac treba da nervira „nacionalističku retoriku“ mejnsitrima u Hrvatskoj svojom pomirljivošću i poniznošću. Kako je onda Pupovac „nervirao“ socijaldemokrate predsednike republike I. Josipovića i Z. Milanovića koji su ga napadali istim argumentima? Kako to da je onda Josipović smenio Đokićevog identitetskog dvojnika i mnogo uspešnijeg istoričara Dejana Jovića „zbog njegovih sumnji u hrvatsku neovisnost“? Nejasna je autorova teza da je Republika Srpska „balkanski parija“ umesto Srbije (527)? Kome je „parija“? Po tome što je po svemu ekonomski oštećena i razvlašćena uspela da se održi i ima veći rast i iste zarade nego Federacija BiH? Autor ne navodi koja je razlika po korupciji M. Dodika, B. Izetbegovića, M. Đukanovića i F. Tuđmana? Korupcija je, o tome autor i ne pomišlja, možda oružje Zapada? **„Bošnjačko rukovodstvo je svesno koliko bi nestabilnost nanela centralizacija protiv tolikog broja građana“** – tvrdi Đokić (528). Pritom, ne spominje decenije nastojanja Bošnjaka i njihovih zaštitnika – SAD, Britanije i Nemačke – da ospore Dejtonski ustav i sva prava Srbima u BiH. Pozivajući se na natpolovičnu većinu Bošnjaka na Popisu iz 2013. godine, za koju ne spominje da je metodološki sporna, autor izražava želju da „unitarizacija stabilizuje zemlju“. Čudno, takvu logiku nije primenjivao kada je pisao o Kraljevini SHS posle 1918. – gde su Srbi u političkom smislu imali natpolovičnu većinu, a stabilnost su rušili samo Hrvati. Paus o epidemiji KOVID-a je arbitraran i nelogičan: Srbija je, piše Đokić, odmah iza Britanije po broju vakcinisanih. Da su vlasti Srbije odbile da vakcinišu manjine i strance autor bi ih osudio, no kada omogućavaju njihovo vakcinisanje, a javnost se ne buni, onda je to zbog nedostatka sloboda u državi (529). **Autor više piše o kovidu i Novaku Đokoviću nego o Prvom svetskom ratu.** (530)? Pitanje sankcija Ruskoj Federaciji zavredelo je ceo jedan pasus u Đokićevoj knjizi (532). Autor tvrdi da je njegova knjiga pokazala da je istorija Srbije sve samo ne predvidiva (533). Naprotiv, on u čitavoj knjizi dosledno pokušava da dokaže da je ta istorija predvidiva.

Propusti

Autor piše o Srpskoj Krajini, ali je iz nekih razloga ne prikazuje na karti (4). Ne tačno predstavljanje Srbije kao „ethnic nation state“ dovodi u zabludu čitaoca. Koja država u Evropi to nije? Kosovo i Crna Gora jedine formalno nisu, pa kakva je razlika?

Đokić kao da se čudi što je Srbija u Partnerstvu za mir, a nije u NATO-u, pa i Ruska Federacija je bila u Partnerstvu za mir. Autor ne spominje narative o „kulturnoj defektnosti“ Srba, kao ni o „srpskoj agresiji“, umesto „građanskom ratu“.

Ako prevodi nazive Peći i Uroševca na albanski, zašto ne prevede i Prizren (108)? Autor je zanemario bitku kod Pločnika 1386. godine, a spomenuo manje važnu na Dubravici 1381. godine (126). Ne piše o izdaji, Brankoviću, Obiliću na Kosovu. Tek ponešto o temi na 168 strani. Đokić ne spominje sremske srpske despote. Autor

¹¹ Jovan Byford, *Teorija zavere: Srbija protiv „novog svetskog poretka“* (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2006).

više piše o slici Srbije na Zapadu nego osmanskoj upravi (145–148). Ne piše zašto je centralna Srbija postala zemlja šuma? Autor ne piše o katoličenju u Dubrovniku, Hercegovini... ali piše o sakupljanju crkvenog poreza od strane pravoslavne crkve i to pre obnove patrijaršije (172). To je valjda prvi put stvorilo napetost između religija?!

Đokić više pažnje posvećuje odnosima srpskih ustanika sa Napoleonom, nego sa Rusijom! Ne spominje zajedničko ratovanje ruske vojske i srpskih ustanika (228). Ne spominje Stevana Sindelića, ni Čele-kulu! Stanoja Glavaša spominje tek kada se vratio u Srbiju i stao u tursku službu! Ne i da je ubijen već početkom 1815. godine. Navodi kugu kao problem 1813–1814, ali ne i hiljade ubijenih Srba. Ne spominje masovna nabijanja na kolac (239). Osmanski muslimani nisu starosedeoci Beogradskog pašaluka, kako izlazi na osnovu Đokićevog tumačenja. Godine 1717. proterano je celokupno (dva prethodna veka **naseljavano**) muslimansko stanovništvo pašaluka.¹² Možda bi, što autor ne spominje, osmanski Turci ostali velikim delom ovde i danas, da su bili spremni da prihvate hrišćansku i nefeudalnu vlast (246). Autor nije spomenuo ključan segment Turskog ustava iz 1838. godine, reč je o institucionalnom uticaju Porte na Državni savet (253). Patrijarh Rajačić je rekao i da Srbi nisu ni Iliri ni Hrvati, to Đokić ne spominje. Mađari 1848. nisu odbili samo srpske proklamacije, već da priznaju samo postojanje Srba (268). Predstavljajući položaj Srbije posle sticanja nezavisnosti autor je propustio da uporedi njen položaj sa položajem Rumunije. Da li je, uopšte, položaj Srbije u to vreme jedinstven (309)? Čemu ta nepotrebna priča o jugoslovenstvu i Kosovskoj bici te 1889. godine? Andrija Kačić piše o Kosovskoj bici, baš kao i Mavro Orbin i mnogi drugi i to bez koncepta o srpsko-hrvatskom zajedništvu.

Đokić uopšte **ne piše o vladavini Aleksandra Obrenovića** – za vreme koje je reformisana vojska! Piše samo o kraljevom braku sa Dragom Mašin i atentatu (318). Prema autoru svi problemi između Austrougarske i Srbije nastaju zbog Srba izvan Srbije. Ni reči o nastupu Austrougarske prema Solunu? Ne citira Andreja Mitrovića i njegov rad *Prodor Austrougarske na Balkan* (323). U celokupnoj knjizi nisam pronašao da autor lamentira kao u slučaju smanjenja udela muslimana u stanovništvu Srbije i Bosne i Hercegovine? Ko je povlašćen u vreme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine? Kome grade džamije i zašto održavaju feudalizam?¹³ Piše da je loše stanje u BiH učinilo je da srpska omladina radije gleda ka Beogradu (324)? A gde su ranije gledali? Gde su se selili? Deca u Srbiji uoči 1914. misle da je Bosna srpska zemlja! Način na koji je ovo izložio autor navodi nas na pomisao da treba se sablaznimo. A šta u to doba o Bosni i Hercegovini misle muslimani, bar oni školovani? Do kada pišu ćirilicom? Šta misle strani političari – recimo 1915. godine? Ne spominje Mladotursku revoluciju i njen neuspeh. Ne objašnjava kako je to Bugarska 1913. mislila da je uskraćena prilikom podele Makedonije. Kakvi makedonski Sloveni (328)? Šta je sa uticajem Austrougarske na nacionalizme balkanskih naroda (autor nije primetio knjigu Theodore Toleve)?¹⁴

¹² Тихомир Р. Ђорђевић, *Србија пре сто година*, (Београд: б. и., 1946); Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира (1791–1794)*, (Београд: Г. З. „Макарије“, 1927).

¹³ Више о овом феномену: John R. Schindler, *Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad*, (St. Paul: Zenith Press, 2007).

¹⁴ Теодора Толева, *Утицај Аустроугарске империје на стварање албанске нације 1896–1908*, (Београд: ИК Филип Вишњић–Институт за европске студије, 2020); Душан Фундић,

Đokić spominje Ustaše prvi put pišući o 1934. i ubistvu kralja Aleksandra (384). Autor ne spominje da su do marta 1941. sve okolne države, osim Grčke, prišle Trojnom paktu (391). O Jasenovcu autor piše revizionistički, takva je – osim radova Dragana Cvetkovića – celokupna literatura na koju se poziva. Nije objasnio temu rasprave o broju ubijenih u ovom logoru i istoriografsku nedoumicu. Samo srpske žrtve imaju ovu vrstu analize, u broj žrtava drugih ne ulazi, već prihvata brojeve koje ponekad diktira nacionalistička propaganda (395–396). Više piše o Nediću nego o Paveliću (397). Đokić se setio da su četnici masakrirali nesrpske žitelje, ne piše kada i gde? Zašto tako ne posmatra zločine prema Srbima u okolini Srebrenice od 1992. do 1995. godine. Kaže, četnici su masakrirali druge narode „ponekad kao odmazdu“ – da li to znači da su četnici od pre rata planirali uništenje drugih naroda i sproveli je za vreme osovinske okupacije!? Ne spominje 1918. i izostanak kažnjavanja šuckora i njihovih sela. Zaboravio je da su i partizani masakrirali nesrbe (399).

O komunističkim zločinima autor ne piše.

Da li je narod „primitivan“ kada ne prihvata pank, ili je reč o tome da jednom društvu i njegovoj kulturi autor nekritički nameće strane modele. Šarlo Akrobata?! Zašto ne spominje folk, turbo-folk, trep... Oni su autentičniji, masovnije prihvaćeni i međunarodno uticajniji. Ne može se od istorije birati ono što nam se sviđa (449). Đokić ne spominje raspravu o jeziku iz sedamdesetih i osamdesetih godina, pokret „Slovenija zdaj...“ Samo piše o „Memorandumu SANU“ i slovenačkoj *Novoj reviji* i to posle Memoranduma. Autor ne navodi kako je „osovina“ Beograd–Ljubljana razbijena Osimskim ugovorima, Cestovnom aferom i Kardeljevim pobedama nad Srbima, a ne Memorandumom SANU (455). Srbi su manje i kasnije nacionalno mobilisani od drugih što pokazuju izbori 1990. (svuda osim u BiH). O tome ne piše (467). Šešelj nije pao sa neba. SR BiH je u socijalizmu bila rigidna i progoniteljska, što takođe ne spominje (467). Autor ne piše o Ratu u Sloveniji, ne spominje Bedenterovu komisiju. On propušta da odgovori na pitanje ko vodi rat u Sloveniji – Slobodan Milošević ili Ante Marković? Prvi logori, podignuti su u Sloveniji od strane slovenačkih vlasti – to autor ne zna. Hrvatska „ostaje tiha“, tvrdi autor, a rat je započeo još tog proleća (480). A. Marković je dao nalog da armija napadne slovenačke položaje, Slovenija i Hrvatska prethodno proglašavaju nezavisnost. Đokić ne navodi ko daje naređenje da se armija povuče iz Slovenije? Na osnovu onog što piše ispada da je Milošević naložio napuštanje Slovenije (481). Srbi u BiH novembra 1990. glasaju za SDS zbog iskustva iz Hrvatske, gde su srpski glasovi podeljeni, a hrvatski nisu, a ne zbog Miloševićeve komande kako piše autor, jer Milošević 1990. godine ne podržava SDS – ni u Hrvatskoj ni u BiH (484). Đokić ne piše o hrvatskim, bošnjačkim ili albanskim zatvorima i logorima? Zatvori za ratne zarobljenike u Srbiji su mu zanimljiviji. Autor ne piše odakle te borbe u Vukovaru i Dubrovniku? Ko ih je započeo? Kada? Kako prolaze suđenja za ratne zločine protiv Srba, koje su statistike – Đokić ne beleži (484–485)? Autor piše o pravima koje su dobili Srbi u Gorskom Kotaru. Ne odgovara na pitanje zašto hrvatske vlasti nisu ostalim Srbima dale spomenuta prava? Zašto malobrojnim Srbima u ovom kraju prava daju tek nakon što je

rat počeo (487)? Čemu onda progon ćirilice, promena tabli sa dva pisma pred većinski srpskim mestima na početku krize? Ako je raspad SFRJ bio iznenađenje, odakle onda predviđanje raspada u zvaničnoj i 1990. objavljenoj analizi CIA? Zašto Hrvati proglašavaju Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu mesecima pre nego što Srbi proglašavaju Republiku srpskog naroda BiH (pominje to na 491. strani, ali mu ne daje značaj)? Zašto muslimani stvaraju Patriotsku ligu 1990. godine (491)? Đokić propušta da spomene samostalnu i potpuno nelegalnu i nelegitimnu promenu Ustava SR BiH koju na početku rata sprovode Muslimani (492). Vrlo oprezna, opšta, neprecizna i maliciozno sročena rečenica o silovanjima za vreme rata u BiH. Autor kao da sumnja u zvanična tumačenja i opšteprihvaćeni narativ, ipak, ne upušta se u analizu teme. Šta je sa brojevima žrtava? Šta sa srpskim žrtvama silovanja? Šta sa zloupotrebom – političkom, sudskom, filmskom? Od rata je ipak prošlo trideset godina, Đokić se ponašao kao da knjigu piše 1996. godine (494). Autor uopšte ne razmatra krivicu za rat. SAD i NATO kao da su samo dobronamerni posmatrači, suštinski nezainteresovani, kojima je moguće zameriti samo sporost i tek ponekad uskogrudi pragmatizam. No, šta je sa Vorenom Cimermanom i njegovom ulogu u početku rata – posebno u Bosni i Hercegovini. Za Hrvate, Bošnjake i Albance kaže kako su kad je reč o ratnoj brutalnosti posle prihvatili „metode neprijatelja“ ali „u manjoj meri“ – kako to da takvu formulaciju propušta da upotrebi za četnike u Drugom svetskom ratu? Ako je tako, zašto onda u Hrvatskoj i na Kosovu i Metohiji Srbi stradaju srazmerno više od drugih naroda (496)?

Autor ne spominje Kutiljerov plan iz 1992. i Oven-Stoltenbergov plan iz 1993. godine (497). Autor ne predstavlja čak ni opšti kontekst događaja u Srebrenici. Šta se događalo na drugim ratištima, u Hrvatskoj recimo u to vreme, kakva je predistorija masakra. Drugi autori, recimo Mari Žanin-Čalić, o tome pišu (498). Autor ne piše o ulozi SAD i NATO-a u događajima u Srebrenici. Ako je NATO avionima naređeno da u to vreme ne patroliraju i dokument o tome je pre više godina objavljen i ako o ulozi SAS-a piše zvaničan izveštaj holandske vlade, onda je nespominjanje ovog aspekta krupan propust (499). Autor je zaboravio da spomene da „intervencija“ NATO protiv Srbije i Crne Gore nije imala odobrenje UN (506). Autor ne govori o bombardovanju kasetnim bombama, osiromašenim uranijumom, te trgovini ljudskim organima, koju organizuje OVK. O svemu postoje relevantni izveštaji međunarodnih organizacija. Na Kosovu autor ne spominje srazmere koje su mu važne u ratu u BiH (511–512). Kada piše o statusu kandidata za članstvo u EU autor propušta da spomene da je Srbija u vezi sa tim višestruko obmanuta. Takođe, on ne piše da u Haškom tribunalu nije bilo osuda optuženih drugih naroda za zločine prema Srbima (519). Zašto bi, ako nije bilo nekakve zavere protiv Srbije, garancije za odbranu sa slobode prvim ljudima SDB-a Srbije – J. Stanišiću i F. Simatoviću – davale Sjedinjene Američke Države? Zamislimo da su Sjedinjene Američke Države ili Sovjetski Savez posle pobede 1945. dale bilo kakve garancije recimo Hajnrihu Himleru. Tu ne pomažu Jovan Bajford i njegova „borba“ protiv naroda zavisnog od teorija zavere?

Ekološki vrlo osvešćen autor propušta da spomene podršku Evropske komisije istraživanjima litijuma. Sa izuzetkom nekoliko ratnih godina – od Helen Delić Bentli do R. Grenela i V. Bilčika – opšta je podrška SAD i saveznika svim vlastima u Srbiji (522). Briselski sporazum (2013. i 2015. godine) je od strane Srbije ispunjen kao i Vašington-

ski (2020), Đokić to ne primećuje. Kaže da je Vučić „uspeo je da izbegne ili možda odloži ustupke oko Kosova“ (522). Ustupke ili priznanje Kosova? U napomeni na strani 532. autor piše o poseti nekakve pomoćnice državnog sekretara SAD Vučiću 2022, ali ne spominje Briselski sporazum iz 2013. i Vašingtonski sporazum iz 2020. godine!

Errata

Greške autora sinteza su česte. One uglavnom ne bi trebalo da budu razlog velike kritike ili neprijatnosti za učinioca. Pisanje je po pravilu opterećeno slučajnim omaškama, koje ponekad poteknu od grešaka u kucanju, a nekada i od isuviše rigidnih lektora. Takve greške, posebno one za koje je očigledno da su plod slučajnosti umesto neznanja, često služe za diskvalifikaciju i omalovažavanje autora. Takve malicioznosti smatram besmislenim i nenaučnim nekolegijalnostima. Ipak, učestalost pogrešaka, njihov nastanak zbog namernog zanemarivanja dela literature, konačno izostanak ozbiljne recenzije, u ovom slučaju kako u engleskom tako i u srpskom izdanju, daje jednu dublju dimenziju i veći značaj materijalnim greškama koje je bilo lako ispraviti u procesu pripreme.

Autor uporno Republiku Srpsku u engleskom tekstu zove „Republika Srpska“, neobično je da takvu sintagmu ne koristi za, recimo, Bugarsku (Republika Belgija) ili za Hrvatsku (Republika Hrvatska). Njemu bi, kao autoru koji je posvećen istoriji 20. veka trebalo da bude jasno da je reč o omalovažavanju Republike Srpske i njenih stanovnika. Nema potrebe da prevodi naziv, jer je to besmisleno koliko i da objašnjava da je Republika Hrvatska ustvari the Croat Republic. U tome je dosledan, baš kao i u stavljanju naziva Republike Srpske Krajine pod navodnike, što sa Kosovom nije radio, pošto ga verovatno kao dobri britanski podanik priznaje kao nezavisnu Republiku Kosovo i ne naziva ga „Republik Kosova“ niti „Šiptarska paradržava“, kao što ne koristi još uvek važeću, posredstvom britanskog diplomate, dogovorenu formu „Kosovo“.

U uvodnim napomenama autor piše kako Srbija ima monarhističke simbole, a u stvari je republika. Reč je o potpunoj besmislici – kako onda monarhijske simbole imaju Bugarska, Rumunija, Moldova, Crna Gora, Ruska Federacija, Poljska, a ako pažljivije sagledamo i SR Nemačka, koja je prihvatila grb starih i izrazito nerepublikanskih Hoenštaufovaca. Nedostatak dubljih znanja i šire perspektive vidljiv je u ovoj netačnoj i zlovoljnoj primedbi.

Đokić nije potrebno zamerati nepoznavanje kanonskih pitanja, ipak čemu ta primedba o priznanju autokefalnosti Makedonske Pravoslavne Crkve Ohridske Arhiepiskopije (MPC OA) od strane Carigradske patrijaršije (CP)? CP nije priznala autokefalnost MPC OA, niti je to mogla, priznala joj je kanonski status. Stav da je NATO intervenisao u Srbiji zato što su Albanci bili „izloženi sistematskom nasilju i ubijanju od strane srpskih snaga“, predstavlja petrifikovani ideološki narativ koji je valjalo suprotstaviti činjenicama – 2000 NATO vojnika „verifikatora“ – prisutnih na terenu tokom osam meseci uoči rata, početak predaje fakulteta nelegalnim albanskim ustanovama, opšti ustanak koji je u prisustvu verifikatora izbio na Kosovu... NATO nije samo sporadično bombardovao Srbe u BiH, kako piše autor, već je krajem avgusta 1995. bila pokrenuta kampanja koja je trajala mesec dana i promenila odnos snaga u ratu. On zaboravlja uticaj dejstava NATO na nešto raniji pad Srpske Krajine.

Na strani 20. autor navodi kako je Srbija „visoko centralizovana država“. Taj stav nije tačan, makar kad je reč o državi u celini, budući da postoji AP Vojvodina koja uživa autonomna prava kakva, osim u BiH, ne postoje druge u Istočnoj Evropi. Isto je i sa paradom homoseksualaca, šta znači njeno organizovanje, zašto niko petnaest godina nije insistirao na organizaciji ovakvog događaja u homofobičnim sredinama kakve su Sarajevo i Priština?

Potpuno besmisleno razmatranje imena i nedostatka kontinuiteta srednjovekovne i novovekovne Srbije. Pre svega autor poistovećuje naziv Srbije koji se ustalio u stranim izvorima još od vremena Porforigeneta sa nazivom u unutrašnjoj upotrebi (43). Ne poznaje noviju literaturu o tome, u Srbiji zapravo postoji veći kontinuitet naziva nego u većini drugih balkanskih država.¹⁵ Đokić spominje „pretke Crnogoraca i Albanaca u 7. veku“ (56)?! Slično je kao kada bi pisao o Austrijancima u vreme doseljavanja Germana na istočne obronke Alpa. Crna Gora do 1878. ne okuplja ni polovinu današnje teritorije, Arbanasi se u izvorima prvi put spominju u 11. veku. Prema Đokiću, Srbi su konstrukcija, a svi ostali postoje od iskona. Pominje „jeretičku crkvu“ u Bosni u delu teksta u kome piše o 7. veku, a tek na drugom mestu naglašava da je reč o kasnijem razdoblju. Trebalo je da pogleda kod S. Ćirkovića, koga ceni, a ne da se oslanja na mnogo manje stručnog Fajna. Kralj Marko Mrnjavčević nije „junak iz 15. veka“ kako piše Đokić, već iz 14, pošto je poginuo u Bici na Rovinama 1395. godine (59). Za Đokića je Ljudevit Posavski „verovatno hrvatski vojvoda iako nije spomenuto u tekstu“ (izvoru, prim. Č. A.), iako su oblasti kojima je ovaj vladao, prema hrvatskim istoričarima, našim savremenikima, kroatizovane tek u 16. veku – takvu logiku Đokić ne primenjuje na srpske istorijske ličnosti.¹⁶ Na više strana u ovom segmentu sinteze navodi kako su se srpska plemena negde naselila, a ne nabraja zemlje niti im određuje granice, mada su savremeni izvori oko njih saglasni – primorske srpske zemlje uglavnom zanemaruje. Ovde je verovatno reč o namernom izostavljanju kako ne bi ušao u spor sa istoričarima drugih naroda. Reč je o nasleđu imperijalnih i kolonijalnih sila – tako na Kipertovim (Heinrich Kiepert) kartama samo srpska srednjovekovna država biva podeljena na udeone kneževine, ostale ili nisu tako predstavljene ili je jasno da je reč o unutrašnjim granicama. Srbija i Bosna nisu u 11. veku postale deo Ugarske, vazalstvo i vladarska titulatura su druga stvar. Autor ne poznaje dovoljno prirodu odnosa i veza srednjovekovnih država. Teza da je ugarski kralj Imre „proto-jugoslovenski kralj“ besmislena je u meri u kojoj bi neko Ivana Groznog nazivao srpskim carem ili Franca Jozefa kraljem Jerusalima (96).

Đokić piše o tome da je Carigrad „multi meridijan“ srednjovekovnog hrišćanstva (99). To nije tačno, u središtu srednjovekovne hrišćanske geografije je Jerusalem. Nije tačno ni da je Jelena Anžuska „francuskog porekla“, kako na strani 100 piše Đokić. Njeno poreklo je ugarsko-napolitansko, a teza da se dinastija njenim stupanjem transformisala u multietničku besmislena je i predstavlja prenošenje modernih odnosa u srednji vek (još se Nemanjin sin Stefan oženio strankinjom). Bosna, baš kao i Crna Gora, u srednjem veku je uglavnom mnogo manja nego što je

¹⁵ Урош Шешум, *Србија у Стара Србија (1804–1839)*, (Београд: Филозофски факултет, 2017).

¹⁶ „Slavonija u Srednjem vijeku, Povijest četvrtkom“, HRT, <https://pametni-radio.org/slavonija-u-srednjem-vijeku> (sajtu pristupljeno 21. 12. 2023. godine).

danas, zato Usora i Soli nisu severozapad Bosne, već „severozapad današnje Bosne i Hercegovine“ (101). Kralj Dragutin se odrekao prestola zbog toga što je slomio nogu, a ne zbog nekakve krivice koju spominje Đokić (101). Autor navodi kako je Srbija u srednjem veku bila „konfederacija entiteta“, ona je to međutim bila u manjoj meri od većine ostalih država – to predstavljanje Srbije kao posebnog slučaja nit je kojom je protkana celokupna Đokićeva knjiga (101).

Narod koji spominje na strani 114 nisu Albanci. „Albanija“ i „Arbanon“ tog vremena nisu isto. Trebalo je da pažljivije pročita sintezu Sime Ćirkovića – *Srbi među evropskim narodima*.¹⁷ Uroš Peti nije poslednji Nemanjić, Jovan Uroš Nemanjić vladao je nad južnim delom carstva godinu dana duže i živeo je decenijama posle njega (120). Nejasno je zašto autor sinteze istorije jedne države insistira na tome da je kralj Tvrtko „delio državu sa srpskim velikašima“, zašto misli da je ta situacija po nečemu posebna i koliko se razlikuje od drugih feudalnih monarhija tog vremena – recimo Ugarske (121–122)? U srednjem veku „Srebrenica“ je nosila malo drugačiji naziv – „Srebrnica“ (123). Muslimani nisu 1992. izabrali Tvrtkov grb „kako bi bio prihvatljiv Srbima i Hrvatima“, kako tvrdi Đokić. Naprotiv grb i zastava trebalo je da negiraju tradicije drugih naroda i doneseni su u krnjim ustanovama mesec dana posle početka rata iz 1992. godine (124). „Stjepan“ i „Stipan“ nisu „hrvatska“ i „bošnjačka“ varijanta srpskog imena „Stefan“ – narečja srpskog jezika koriste ove varijante imena, pa je ovo tumačenje potpuno proizvoljno i nestručno (125). Na osnovu Đokićevog teksta izlazi da je Duklja/Zeta neprekidno odvojena od ostatka Srbije, a to nije bilo tako jer je ova oblast bila u sastavu srpske države od 12. do 15. veka (131). Nije tačno da je despotovina odgovarala granicama Srbije Nemanjića – ona poseduje Beograd, Podunavlje (koje Srbija poseduje tek od vremena kralja Dragutina) veći deo svog postojanja i deo primorja, koje se vekovima prostiralo do planine Biokovo u sred današnje Dalmacije (131). Autor ne spominje da su srpske trupe učestvovalе u oslobođenju Srbije 1443. godine, kao važan činilac hrišćanske koalicije, ali tvrdi da su učestvovalе u bitkama kod Varne i trećoj bici na Kosovu – a one zapravo u njima nisu učestvovalе. S. Ćirković jasno o tome piše u svojoj knjizi.¹⁸ Kada neko pitanje ima veze sa Srbima u albanskim krajevima, autori kakav je Đokić, uvek radije kažu „Sloveni“, nego Srbi. To je nasleđe imperijalnog austro-nemačkog nastojanja iz 19. veka. Od 11. do 20. veka jedini Sloveni sa kojima se Albanci susreću su Srbi, i možda ponekad Bugari, recimo otac Skedner bega sahranjen je u Hilandaru (135). Izlazi, na osnovu autorovog opisa, da je Dubrovnik u srednjem veku bio potpuno nezavisan. Iako se smatrao „slobodnim“, to ne znači da su ga čak i njegovi stanovnici sa političkim pravima smatrali nezavisnim. Đokić nije predstavio istoriju grada, a povest njegovog teritorijalnog širenja, uključujući „Srpski dohodak“ („Svetodmitrovski dohodak“), nije ni spomenuo. Izlazi da je Dubrovnik hrvatski grad na primorju (139).

¹⁷ Sima Ćirković, „Tragovi slovenskog stanovništva na tlu Albanije u srednjem veku“, u: *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Cetinju 21, 22. i 23. juna 1990. godine, ur. Jovan Bojović, (Titograd: Istorijski institut Crne Gore, 1991), https://www.rastko.rs/rastko-al/zbornik1990/scirkovic-tragovi_1.php (cajtu pristupljeno 26. 12. 2023); О Кнежевини Арбанон, као најстаријој арбанашкој држави, те њеном проститању, Ђирковић пише и у књизи која је Ђокићу узор. Sima M. Ćirković, *The Serbs*, (Malden: Blackwell Publishing, 2004), 37.

¹⁸ S. Ćirković, *The Serbs...*, 104; 135.

Zanimljivo je insistiranje na albanizaciji naziva gradova koji su imali značaj u srednjem veku, recimo Peći. Ne radi to sa rimskim gradovima na teritoriji Srbije. Slično je i sa insistiranjem samo na turskoj verziji imena i prezimena Mehmed-paše Sokolovića (144). Autor na tri mesta spominje Crnojeviće, ne posvećuje pažnju osnivanju Cetinja kao srpske prestonice u srednjem veku. Konačno, kada i spomene otvaranje prve štamparije, on pogrešno navodi da je ona bila smeštena u Cetinjskom manastiru, a bila je u Obodu (172). Berislavići nisu bili „hrvatski“ već „ugarski“ ili makar „ugarsko-hrvatski“ plemići – potpuno je metodološki neispravno govoriti o Sremskoj despotovini samo u kontekstu „Hrvata“ njenih despota. Ona ima dužu i značajniju istoriju (170). Starinu Novaka nisu zarobile i ubile Osmanlije, već ugarski najamnik Giorgio Basta. Čemu insistiranje na multietničnosti Novakovih trupa krajem 16. veka (170)?! Oblast Novog Pazara autor neprekidno naziva „Sandžak“, tako i za vreme krajem 17. veka ili u 18. veku – sandžak Novi Pazar ne postoji kao upravna jedinica ni zvanična oblast ni u 20. ni u 21. veku, a potojao je tokom manje od dve decenije u 19. veku. Srpske krajeve u Hrvatskoj autor ne zove „Krajina“ (186).

Autor piše kako Gorski vijenac slavi Skender bega „albanskog junaka“ iz 15. veka (188). To nije tačno – u ovom delu Skednerbeg nije slavljen kao junak današnjih Albanaca. Evo citata jedinog spominjanja: „Skednerbeg je srca Obilića, al' umrije tužnim izgnanikom.“¹⁹ Poreklo imenice „Crna Gora“ autor vezuje za italijanski jezik, kada piše o tome u delu knjige u kome govori o 17. veku. To nije tačno, imenica je srpska i vezuju je za 15. vek, pa čak i 13. vek.²⁰ Đokić tvrdi: „Da nije bilo janičarske strahovlade ne bi izbio Prvi srpski ustanak, i možda ne bi bila stvorena moderna Srbija.“ Pored potpune besmislenosti ove tvrdnje, ako uzmemo u obzir izvore i činjenicu da nikada ne bi izneo tako smelu tezu na polju alternativne istorije kada je recimo uticaj Srbije u pitanju, jasno je da autor ne poznaje događaje koji su prethodili ustanku – Temišvarski sabor iz 1790. ili autonomiju Srba u pašaluku uspostavljenu posle Svištovskog mira, kao ni radove M. Ekmečića na tu temu (203). Jednako, autonomija pašaluka nije uspostavljena voljom Mustafa paše – kako tvrdi Đokić – već ranijim sultanskim beratima (212–213). Tvrdnja da „Sandžak Smederevo“ nikada posle 1801. nije bio potpuno inkorporiran u Osmansko carstvo“ trebalo bi da uputi čitaoca da značaj Srpske revolucije nije onoliki koliki se čini. Ovaj stav autora nije tačan iz više razloga, a pre svega zato što je Smederevski sandžak apsolutno reintegrisan u Osmansko carstvo između 1813. i 1829. godine, a srpska samouprava posle 1815. je neformalna i zasnovana na ličnom sporazumu koji je postigao beogradski vezir (213). Autor tvrdi: „Do tog vremena (dakle, 1804. prim. Č. A.) nije bilo znakova da muslimani i hrišćani ne mogu da koegzistiraju“ (216). Ova teza je nenaučna, nije zasnovana na izvorima, ukazuje na nepoznavanje literature, pretenciozna je, i po svoj prilici, politički nadahnuta. Hrišćani su u Osmanskom carstvu bili obespravljeni od 14. do 20. veka. Status podanika „drugog reda“ je posle 1801. još radikalnije pogoršan.

Autor tvrdi da je 1805. u Beogradskom pašaluku trajao „građanski rat“, takva tvrdnja je netačna kako zbog prirode osmanskog društva, tako i zbog u nauci poznatih činjenica. Reč je o namernoj arhaizaciji savremenih političkih stavova (221).

¹⁹ Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, (Београд: Учитељски факултет, 1997), 10.

²⁰ O poreklu imena Crna Gora više u: Marijan Mašo Miljić, „Prvi pomeni Crne Gore“, *Matica*, 67 (2016), 387.

Kada Đokić piše o tome šta su Srbi početkom 19. veka znali o prošlosti i kakav je bio njihov identitet, on zaboravlja da ukaže na tadašnje stanje u razvijenim državama (recimo Francuskoj, gde ne postoji ni zajednički jezik) ili Grčkoj – gde o antičkoj prošlosti narod ništa ne zna. Kako ne insistira na tome da Bošnjaci i Makedonci nemaju takvu i toliko izgrađenu kolektivnu svest o svojoj prošlosti čak ni 1945. godine? Đokićeva tvrdnja da ustanici sebe nisu smatrali naslednicima srednjovekovnih vladara nije tačna. Pritom ne mislim na narodne tradicije koje po izgrađenosti imaju malo uporednika u savremenoj Evropi. Karađorđe je već 1805. izdao povelju Hilandar, tu su grb i cilj obnove carstva. Osim toga, Miloš Blagojević je dokazao, a Đokić za to ne zna, da je titula vožd potekla iz srednjovekovne Srbije (222).²¹ Srbi možda ne znaju gde sve žive njihovi sunarodnici, ali već 1808. imaju plan nacionalnog ujedinjenja („Jugovićev plan“).

Đokić tvrdi da je jevrejska zajednica u Beogradu masakrirana prilikom oslobođenja grada 1807. godine. To nije tačno, trebalo je da konsultuje autore koji se time bave, kakav je Milan Koljanin.²² Jevrejska zajednica je prešla u Zemun i kasnije je snabdevala ustanike oružjem i municijom. A i da je tačno ono što navodi, masakrirani su stanovnici grada zato što su varošani, a ne zato što su Jevreji. Autor spominje otimanje i silovanje žena i hareme pojedinih starešina posle 1804. a ne ukazuje na istu, ali raniju praksu janičara, recimo Sali agu „Rudničkog bika“ koji ima stotinak Srpkinja u haremu (222). Đokić netačno tvrdi da je sa Karađorđem iz Srbije u Austriju 1813. prešao ruski izaslanik Rodofinikin. Rodofinikin je nekoliko godina ranije pobjegao iz Srbije, a sa voždom se sklonio novi izaslanik Teodor Ivanovič Nedoba (230). O Karađorđevom sinu Aleksi autor piše kao o prestolonasledniku sa znakom pitanja (230). Dokazano je da je Aleksa bio prestolonaslednik i to od 1808. godine. Autor citira dela Radoša Ljušića, ali to pitanje nije primetio.²³ Autor tvrdi, pišući o dvadesetim godinama 19. veka – „Srbi su govorili i govore dijalektom srpsko-hrvatskog jezika“. Pitanje je kako su mogli da govore jezikom naziva konstruisanog trideset godina kasnije, Beogradskom dogovorom iz 1850. godine (234)? Na početku knjige autor govorio o tome da Srbi i danas govore varijantom srpsko-hrvatskog jezika. Za njega nije čudno što je i neporecivi i nepogrešivi Haški tribunal ukinuo ovaj jezik i preimenovao ga u kroato-latinični BHS? Knez Miloš nije 1817. priznat za naslednog kneza od strane Porte, kako navodni Đokić, već su ga tada priznali Srbi. Beratom je priznato pravo nasleđa tek 14 godina kasnije (240). Đokić piše o tradiciji sukoba kumova „Miloš-Milošević“ (241)? Koji su još bili ti važni kumovi? Milošević i Stambolić, kako tvrdi Slavoljub Đukić, nisu bili kumovi.²⁴ Velika

²¹ Академик Милош Благојевић: *Да ли је Стратимировић носио титулу војда*, Петроград, 8. 9. 2021. године, <https://petrograd.org/istorija-srp/%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BA-%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%88-%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%98%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B-%D0%B4%D0%B0-%D0%BB%D0%B8-%D1%98%D0%B5-%D1%81%D1%82%D1%80/> (сајту приступљено 21. 12. 2023).

²² Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*, (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 20–34.

²³ Радош Љушић, *Историја српске државности у 19. и 20. веку*, (Нови Сад: ИК Прометеј, 2022), 65.

²⁴ Славољуб Ђукић, *Политичко гробље*, (Београд: Службени гласник, 2010); Апостол Апостоловски, „Улога кумова у српској политици“, *Политика*, 19. 1. 2015,

buna protiv Miloša nije se dogodila 1826. godine, kako tvrdi autor (ta je brzo ugušena), već 1825. godine – Đakova buna (242). Đokić dalje navodi: „Knez Miloš nije bio nacionalista“ u današnjem smislu reči (242). Takav stav je potpuno besmislen: ko je tada bio nacionalista u današnjem smislu? Sv. Andrija Prvozvani 1830. nije bio slava Karađorđevića, kako navodi autor, to je postao šest decenija kasnije, do tada je to bio Sv. Kliment (245). Knez Miloš nije pretvorio Beogradski pašaluk u zemlju useljavanja od zemlje iseljavanja, kako tvrdi Đokić (246). Od 1739. stanovništvo se, sa izuzetkom vremena rata, samo useljava. Beograd je izgubio stanovništvo zbog dahija i podeljenosti, a ne zbog srpske vlasti, kako navodi u svojoj knjizi Đokić (247). Nije 15. februara po Novom kalendaru donesen Sretenjski ustav, kako navodi autor, već 14. februara. Neobično je stalno Đokićevo insistiranje na potčinjenosti kneza Miloša Porti (251). Kao da neko u to sumnja i kao da je Srbija po tome drugačija, od recimo Vlaške i Moldavije, gde su na Porti, sve do sredine 19. veka, smenjivali kneževe svake dve-tri godine i prodavali pravo na presto Grcima iz Fanara. Autor spominje ograničenja Jevrejima u vreme ustavobranitelja. Gde je tu kontekst i poređenje sa drugom državama? Mitropolit Petar rođen u Iloku 1800. godine, za Đokića je „Croatian born“ (256)! Da li tako piše i o državi rođenja Hašima Tačija, ili Teodora Hercla? Mitropolit Petar je iz Habsburške monarhije, razume se da je „nemačkar“, kao i svi drugi tamo rođeni. Tezu da su se u 19. veku muslimani u Bosni borili za emancipaciju od Osmanskog carstva autor, u najmanju ruku, tek treba da naučno dokaže (260). Majska skupština iz 1848. nije proglasila „Vojvodstvo Srbiju“, kako tvrdi Đokić, već „Srpsku Vojvodovinu“ (265). Takođe, Austrija nije proklamovala „Vojvodstvo Srbiju i Temišvarski Banat“ već „Vojvodstvo Srbiju i Tamiški Banat“ (270). Jovan Ristić (rođen 1829. godine²⁵, a ne 1831, kako tvrdi autor) i Vladimir Jovanović (1833) ne mogu biti generacija 1848. – kako tvrdi Đokić. Bili su premladi (271). Drugo namesništvo nije bilo dvočlano, kako tvrdi Đokić (290), već tročlano. Zaboravio je Jovana Gavrilovića. Jovan Ristić baš i nije bio za parlamentarnu vladavinu, kako navodi Đokić (291). To se kasnije i pokazalo. Na osnovu pisanja autora reklo bi se da su u Kragujevcu 1875. godine održane radničke demonstracije (298). One su ipak bile opštinske, organizovane zbog lokalnih izbora. Srpska vojska je već bila nadomak Prištine, kada su se prema autoru, branili „očajnički Albanci“ (304). Za Đokića Albanci su 1878. izgrađena nacija. Ne piše o osmanskome identitetu, religiji, stvaranju albanske nacije krajem veka. Autor dalje piše „pokrajina“ za BiH (307), valjda je reč o „pokrajinama“, i one su se pobunile protiv Osmanlija i Austrijanaca, da li su se, ipak, i muslimani pobunili protiv osmanske vlasti? Na osnovu Đokićevog teksta izlazi da su naprednjački političari Milan Piroćanac i Milutin I. Garašanin uslovili Milana Obrenovića da se proglasi kraljem, autor ne spominje da tu mogućnost predviđa Tajna konvencija iz 1881. svojim 3. članom. Autor meša Stari i Novi kalendar: o Prvom srpskom ustanku piše po Novom, a o Svetoandrejskoj skupštini po Starom kalendaru (310–311). Kada je Srbija uzdignuta za kraljevinu (22. februara ili 6. marta 1882)?²⁶ Autor insistira da su u Srbiju iz Bosne, Crne Gore i Makedonije dolazili „pravoslavni hrišćani“ (317), no, u drugoj polovini 19. veka

www.politika.rs/scc/clanak/316483/Uloga-kumova-u-srpskoj-politici (saјtu pristupљeno 28. 12. 2023. godine).

²⁵ Данијел Радовић, *Јован Ристић 1829–1899: Биографија српског државника*, (Нови Сад: Прометеј, 2023).

²⁶ Đokić nekada navodi novi, a nekada stari kalendar, a da ne naglasi o kom kalendaru je reč.

dolazili su, naprotiv, većinom Srbi. Ako neki drugi nisu imali nacionalno ime u to vreme, Srbi jesu. To nam govore izvori, a istoriju pišemo na osnovu izvora. Aleksandar Obrenović pred smrt nije bio „prohabsburški“ orijentisan (319), kako tvrdi autor.

U Toplici 1917. nisu stradali samo vojnici (346) već i civili – njih 20.000. Đokić ne spominje civile, a broj, višestruko manji, nije mogao pronaći kod najvećih autoriteta za tu temu Božice Mladenović i Andreja Mitrovića.²⁷ Srbiji, kao kompenzacija za Jugoslaviju, 1915. godine nisu ponuđeni samo Bosna i sa njom većinski srpski pravoslavni delovi Hrvatske. Ed-memoar iz avgusta 1915. sa savezničkim teritorijalnim ponudama nije Srbiji ponuđen preko Petrograda, već su ga formulisale i uputile sve tri članice Antante. Srbija nije odbila Londonski ugovor – pošto o njemu ništa pouzdano nije ni znala – ali jeste spomenuti saveznički Ed-Memoar (349). Delovi Hrvatske naseljeni Srbima svakako ne bi bili ponuđeni Srbiji posle Prvog svetskog rata. O tome svedoče sve ponude saveznika i linija razgraničenja iz primirja sa Ugarskom od 13. novembra 1918. godine. Pašić nije napustio državni program 1916. godine (352). To je netačno, autor se u ovom pitanju ne poziva na relevantnu literaturu ili izvore.²⁸ Odlukama Podgoričke skupštine nisu se ujedinile dve srpske države, već se Crna Gora uključila u Srbiju (360). U kulturi zajedničke države na delu je sinteza, a ne dominacija, tvrdi Đokić. On međutim razmatra kulturu Hrvata i Slovenaca. Kako je sa Srbima? On zanemaruje asimilaciju srpskog naroda, suzbijanje ćirilice, pokatoličavanje i sl. koji traju tokom čitavog postojanja jugoslovenske države (373)? Autor govori o „Vojvodini“ 1941. godine (394). Verovatno u datom slučaju misli na Srem. Hitler nije bio „bivši habzburški vojnik“, kako navodi autor (404). Naprotiv, on je izbegao da služi austrougarsku vojsku i izabrao je da ratuje kao nemački vojnik. Tokom Drugog svetskog rata, suprotno autorovoj tvrdnji, na Kosovu praktično nisu delovali četnici. O zločinima na Kosovu i Metohiji tokom Drugog svetskog rata odbranjena je na Filozofskom fakultetu u Beogradu doktorska disertacija, koja je dostupna i preko interneta.²⁹ Autor tvrdi da pomoć Crvene armije nije bila ključna za pobedu NOV (426). Taj stav, bar kad je reč o pobedi koja je izvojevana 1944–1945. nije tačan – domišljanja o alternativnim tokovima i poređenja sa Grčkim građanskim ratom nisu primerena za njegovu tezu. Činjenica je da su Srbiju 1944. oslobodile trupe Crvene armije (300.000 pripadnika) i NOV-a (23.000 pripadnika).

Netačna je autorova teza da bi Aleksandar Ranković „branio jedinstvo Srpske pravoslavne crkve“ (441). On bi je „branio“ baš koliko bi „spasavao“ Dragoljuba Mihailovića. Naprotiv, makedonska dijeceza je autonomiju dobila pedesetih godina 20. veka, takođe nasilno. Đokić ne spominje sudbine srpskih patrijarha tog vremena – veruje se da je jedan ubijen, a drugi je bio zbačen. Ništa o progonu Srba sa Kosova i Metohije, zabrani povratka naseljenicima. Kako je u Albaniji tog vremena? Pritom nije postojala AP Kosovo (443), već AP Kosovo i Metohija (naziv je četiri puta promenjen od 1946. do 1990). Za autora je argument da se Srbi nisu selili sa Kosova i

²⁷ Никола Б. Поповић, *Срби у Првом светском рату 1914–1918*, (Нови Сад: Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2000), 88; Андреј Митровић, *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1987).

²⁸ James Evans, *Great Britain and the Creation of Yugoslavia Negotiating Balkan Nationality and Identity*, (London: Bloomsbury Publishing, 2020).

²⁹ Ненад М. Антонијевић, *Ратни злочини на Косову и Метохији 1941–1945. године*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2015).

Metohije zbog terora već i sama činjenica da su se selili i iz drugih republika (445). Taj argument ne stoji: Srbi su se selili i iz tih republika dobrovoljno, ali i pod raznim pritiscima – treba samo pročitati široku literaturu o tome počev od Čedomira Višnjića, koga autor selektivno citira, do Žila Truda.³⁰ Srba u drugim republikama 1991. nije bilo 2 miliona, kako tvrdi autor, već 2,4 miliona. Nije reč o „srpskim zajednicama“ već o jednoj i nedeljivoj srpskoj naciji. Netačna je autorova teza o tome da su Srbi bili dovoljno zastupljeni u ustanovama SFRJ koju temelji na osnovu etničkog identiteta predsednika predsedništva ove zemlje. Šta je sa ostalim ustanovama, hrvatskom dominacijom u vladi (SIV-u) itd.?³¹

Đokić tvrdi da srpski istoričari osamdesetih godina 20. veka nisu izašli iz „prethodnog narativa“ (451), a šta je sa Vladimirom Dedijerom i Veselinom Đuretićem? Opet nema konteksta ni relevantnog poređenja: šta je sa hrvatskim istoričarima tog razdoblja? Za autora su albanske demonstracije 1981. počele zbog „loše hrane u menzi“, problem je po njemu što je „Jugoslavija“ slovenska država (543). Pa više je Turaka i Pomaka u Bugarskoj nego Albanaca u Jugoslaviji, pa Pašić Niškim i Tiranskim sporazumom bez uspeha nudi Arbanasima samoupravu, a jugoslovenski i srpski komunisti stvaraju albansku paradržavu, dok bugarske vlasti tako ne čine. Šta je sa pravima manjina u Albaniji – Hodžinoj i današnjoj? Postoji i tamo neka tradicija separatizma (Autonomna Republika Severni Epir), šta je danas sa tim pitanjima? Autor spominje „predsednika Srbije“ tokom osamdesetih godina (456). Ova ustanova je definisana tek Ustavom iz 1990. godine. Đokić neprekidno relativizuje registrovano i neporecivo nasilje nad Srbima na Kosovu i Metohiji tokom osamdesetih godina. Milošević nije „osvojio“ Kosovo, Vojvodinu i Crnu Goru, kako tvrdi Đokić (461), već je u prve dve uspeo da smeni rukovodstva, a u trećoj se to desilo bez njegovog direktnog uticaja. Sve to je bilo mnogo legitimnije, po tadašnjim zakonima, od smena vršenih u vreme Brozove vladavine, a moglo bi da se po legitimnosti i demokraciji poredi sa većinom obojenih revolucija iz narednih decenija.

Autor veruje da Ustavotvorna skupština u Srbiji nije sazvana zbog statusa Kosova i Metohije (464). To nije tačno. Upravo je zbog kontinuiteta ustav menjan od strane jednopartijske skupštine. Ustavotvorna skupština bi učinila diskontinuitet, a pokrajine ne bi mogle da takav diskontinuitet spreče. Iako citira Dragana Cvetkovića u vezi sa srpskim žrtvama u NDH tokom Drugog svetskog rata, ipak zaobilazi da navede broj žrtava do koga isti dolazi u svojim istraživanjima. Broj ubijenih Srba u NDH prema Đokiću sličan je broju žrtava koje Ivo Goldštajn pripisuje samo srpskim žrtvama na teritoriji današnje R. Hrvatske (478). Taj broj je za oko 40% niži od onog koji za čitavu teritoriju NDH iznosi Dragan Cvetković.³² Teza da su muslimani u Drugom svetskom ratu stradali više od drugih, kad je reč o procentu žrtava u ukupnom stanovništvu, predstavlja neutemeljenu manipulaciju čiji je cilj relativizacija (muslimanske žrtve mere se na nivou

³⁰ Čedomir Višnjić, *Vreme sporta i razonode: Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951–1971*, (Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2017); Жил Труд, *Етнички сукоби у Титовој Југославији (1960–1980)*, (Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2010).

³¹ Dejan Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla*, (Beograd: B92–Fabrika knjiga, 2003).

³² N. Jovanović, „Dragan Cvetković: Jasenovac je paradigma stradanja“, *Novosti*, br. 699, 11. 5. 2013, <https://arhiva.portalnovosti.com/2013/05/dragan-cvetkovic-jasenovac-je-paradigma-stradanja/> (sajt posećen 28. 1. 2023. godine).

BiH, a srpske Jugoslavije). Kočivić i Žerjavić nisu jedini autoriteti na tu temu, a kad je recimo reč o oblasti Novog Pazara za vreme Drugog svetskog rata odbranjena je disertacija Milutina Živkovića.³³ Kako bi dokazao da su Srbi krivi za rat, Đokić citira prisluškivani razgovor Karadžića i Miloševića, vođen sredinom 1991. godine. Iz citata izlazi da su tada spremali rat, pošto „rat“ nije jasno spomenut u transkriptu, treba istaći da su u toku bili pregovori o statusu SR BiH, pa je „rešenje“ sa rokom moglo biti vezano i za njih (482). Sledeći ratnu propagandu SAD i Nemačke u vezi sa odgovornošću za rat Đokić navodi „konstruktivno držanje“ SR Makedonije i SR BiH (482). Kakvo konstruktivno držanje? Tako što su podržavali nešto postepeniji raspad SFRJ i nisu bili spremni na sporazum u kome ne učestvuje i Slovenija? Izetbegović nije bio predsednik države, već prvi u kolektivnom predsedništvu, zato se postavlja pitanje odakle mu pravo da sopstveni predlog ustrojstva Jugoslavije predstavlja kao platformu SR BiH? Koliko je Milošević zajedno sa B. Jovićem mogao da odlučuje o SFR Jugoslaviji, toliko je Izetbegović imao pravo da odlučuje o SR BiH.³⁴ Autor nema razumevanje za srpski narod u Hrvatskoj. Pokazao je da deli hrvatski narativ o ratu. Ipak, „oružani sukobi“ u Hrvatskoj ne počinje u avgustu 1990, kako navodi Đokić, već u aprilu 1991. godine. Đokić tvrdi kako se „Srbi i Hrvati nisu mnogo (međusobno, prim Č. A.) borili u Bosni“ (484), međutim, to nije tačno. Sve uspehe srpskih protivnika u ratu, osim, bez Hrvatske vojske nemogućeg, prodora ARBiH na reci Sani 1995, postigle su hrvatske snage. Apsolutno ne stoji da je Nemačka podržala nezavisnost Slovenije i Hrvatske tek posle velikog nasilja i pada Vukovara, kako tvrdi Đokić. One su ih podržale već 1990. godine. To govore izvori.³⁵ Ako je nasilje ključno, zašto danas SR Nemačka ne podržava Palestinu? Đokić piše o „privremenoj dezintegraciji“ Hrvatske posle dolaska snaga UNPROFOR-a (488). To nije tačno. Srbija i SFRJ su pozivom UN i prihvatanjem Vensovog plana početkom 1992. prihvatili da priznaju ranije granice R. Hrvatske. UNPROFOR nije na „zelenoj liniji“ već okupira Krajinu u ime UN čiji je članica R. Hrvatska, a R. Srbija (SRJ i SFRJ) – nisu. Nije Krajina napadnuta zato što nije prihvatila plan Zed 4, kao što tvrdi Đokić (489), ona ga je naprotiv prihvatila uoči napada. Napadnuta je zato što je bilo vreme (pregovori SAD sa akterima su došli u tu fazu i blizu su bili i izbori u SAD), da bude završen ovaj deo rata i svaka autonomija za Srbe u Hrvatskoj je postala nemoguća nakon što je dogovoreno da Republika Srpska bude entitet, a ne nekoliko kantona. Zašto autor spominje Zed 4, a ne i Kutiljerov plan?

Đokić citira izdanja IDC „Veritasa“ i Save Štrpca, kada navodi da je 1.000 stanovnika Krajine ubijeno tokom hrvatske agresije 1995. godine (489). Štrbac je pak sastavio poimenični spisak sa 1.850 ubijenih građana Krajine tokom operacije

³³ Милутин Живковић, *Стара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943*, (Београд: Институт за савремену историју–Catena Mundi, 2020).

³⁴ Radomir Nešković, *Nedovršena država: Politički sistem Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2013), 122–128.

³⁵ U nauci je opštepoznato da je šef diplomatije SR Nemačke još u avgustu 1991, dakle za vreme trajanja moratorijuma na proglašenju nezavisnost, pozvao ambasadora SFRJ i izjavio da će SR Nemačka jednostrano priznati nezavisnost Slovenije i Hrvatske ukoliko „srpske milicije“ (i JNA) „ne prestanu da se bore“. Bilo je to na početku rata, u vreme primirja i pregovora, kada se JNA već povukla iz Slovenije. Neki autori ovo nazivaju „smrtnim grehom nemačke spoljne politike“. Ne i Đokić. William Horsley, „United Germany's Seven Cardinal Sins: A Critique of German Foreign Policy“, *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 21, no. 2, (1992), 225–241.

„Oluja“.³⁶ Nisu neki od Jugoslovena bili Srbi, kako tvrdi Đokić (490), već su 1991. Srbi činili u najmanju ruku veliku većinu Jugoslovena. To su kasniji popisi i pokazali. Naziv srpske države osnovane 9. januara 1992. nije „Srpska Republika BiH“, kako navodi Đokić (491), već „Republika Srpskog Naroda BiH“. Autor piše o prvoj žrtvi „Bosanskih ratova“ koja je kako tvrdi pala 1. marta 1992. godine (492). To nije tačno. Tokom 1991. na prostoru SR BiH ubijeno je, prema nalazima sarajevskog (bošnjačkog) Istraživačko-dokumentacionog centra, više od 500 osoba, velikom većinom (više od 70%) Srba.³⁷ Autor piše samo o nesrazmeri muslimanskih žrtava 1941–1945 (netačno). i 1992–1995. (tačno), a pritom nije primetio da su Srbi u ratu iz devedesetih srazmerne žrtve stradanja u odnosu na svoje učešće u stanovništvu BiH, dok Hrvati nisu (494). Pitanje civilnih žrtava nameće prethodno određivanje ko su sve civili u građanskom ratu? Na njega Đokić ni ne pokušava da odgovori. Đokić tvrdi da su međunarodne sankcije uvedene zbog srpskih logora (495). To nije tačno. Sankcije su uvedene posle svega sedam sedmica trajanja rata i pre nego što su logori postali centralna tema medija. Vlada u Sarajevu nije isprva bila „za multietničku državu“ kako tvrdi autor – da je to tačno, da li bi preglasavali i iz institucija izbacili demokratski izabrane predstavnike Srba. Kontakt grupa ne postoji 1993. godine, tako da ne može baš tada da izvrši pritisak na Karadžića – kako tvrdi Đokić. Takođe, Srbija je prihvatila sve ponuđene mirovne planove za BiH, a ne samo Vans-Ovenov (472). Prema zvaničnom popisu žrtava, na koji se u drugim slučajevima Đokić poziva, a da ne govorimo o haškim presudama, avgusta 1995. nije „streljano 8,000 muškaraca i dečaka“, već je na različite načine stradalo njih manje od 7.000. Broj streljanih, dakle žrtava ratnog zločina, svakako je značajno manji. Đokić zanemaruje žrtve – bošnjačke i srpske – iz ranijih godina rata. Ne spominje ni Naseru Orića (173).³⁸

Milošević se nije održao 1997. zato što je zadržao kontrolu nad policijom i vojskom, kako piše Đokić (504), već zato što je imao podršku dela opozicije i Zapada. Đukanović je 1997, usred sukoba sa srpskim režimom, došao u Beograd i glasao za Miloševića. Autor ne spominje prodaju Telefonije Srbije kompanijama iz država članica EU i sumi od 90 miliona američkih dolara koja je tako ušla u srpski budžet uoči kosovske krize. Reč je i 80% godišnjeg budžeta tadašnje Srbije. U Račku 1999. nisu „masakrirani seljaci“ (506), već su ubijeni ustanici na položaju. Đokić ne pokazuje ni najmanju sumnju u narativ SAD i Britanije o ratu u Jugoslaviji.

Vojislav Koštunica nije izabran za premijera u decembru 2003. godine, kako piše Đokić (517), već u martu 2004. godine. G17+ je ravnopravni partner DSS-a, dok je SPO manji partner (sve u koaliciji sa NS Velimira Ilića), koji je u prvoj Koštunićinoj vladi izgubio sve osim tri poslanička i jednog ministarskog mesta. Autor ovu manjinsku vladu netačno predstavlja kao vladu DSS-a i SPO-a. Ne spominje ulogu G17+ u reformama, priznaje da je ovo razdoblje liberalno, ali ne i reformsko. Činje-

³⁶ Savo Štrbac, *Žrtve akcije „Oluja“ na srpskoj strani*, 20. 2. 2014, <https://www.veritas.org.rs/srpske-zrtve-rata-i-poraca-na-podrucju-hrvatske-i-bivse-rsk-1990-1998-godine/zrtve-akcije-olujna-na-srpskoj-strani-2014/> (sajtu pristupljeno 28. 12. 2023. godine).

³⁷ Јово Бакић, *Југославија: Разарање и његови тумачи*, (Београд: Службени гласник–Филозофски факултет, 2011), 466.

³⁸ Едвард С. Херман (прир.), *Масакр у Сребреници: докази, контекст, политика*, (Београд: Историјски пројекат Сребреница, 2011).

nice – usvojeni reformski zakoni, napredovanje ka članstvu u EU... međutim, govore suprotno. Zbog reformi hvali i Tadića, ali njegova uloga za vreme kohabitacije je upravo suprotna (517). Borisa Tadića 2012. nije oborila samo spora i bolna tranzicija i odnos prema EU, kako uvereno piše Đokić. Njega su oborili SAD i SR Nemačka zbog statusa Kosova i Metohije. O tome svedoči držanje Vašingtona i Berlina, podrška i pomoć SNS-u (prijem A. Vučića u Hrvatskoj 2008, prijem u Vašingtonu 2012, dozvola Stejt departmenta bivšim diplomatama i aktivnim političarima da podrže SNS, čestitka Nikoliću na pobedi objavljena četiri sata pre zatvaranja biračkih mesta). Prema Nebojši Vladislavljeviću, koga autor na drugim mestima citira, upravo je Tadićeva vlast započela proces rušenja demokratije.³⁹

„Ozbiljni zločini prepreka su da srpsko društvo ide napred“, tvrdi Đokić i citira istomišljenike. Reč je o netačnoj tezi. Ne piše o četvrt veka suđenja ratnih zločina i činjenici da pred Haškim tribunalom **niko** nije osuđen za zločine prema Srbima, dok broj osuđenih Srba pred srpskim sudovima čini 90% ukupnog broja osuđenih svih nacionalnosti. U drugim državama takođe suđeni su listom samo Srbi. Šta je sa Hrvatskom – neizručenjem Bobetka, državnim slavljenjem generala Norca i samoubistva osuđenog ratnog zločinca generala Praljaka, nepredavanjem Topničkih dnevnika, skrivanjem Tuđmanovih snimaka, Mesićevim (dakle „nije reč o ekstremisti“, što bi rekli drugosrbijanci) pomilovanjem Siniše Rimca – ubice iz Pakračkog polja i dželata porodice Zec – činjenicom da je za zločine u „Oluji“ osuđen samo jedan pripadnik Hrvatske vojske pa i on po nacionalnosti Srbin, šta ćemo sa državnim opstrukcijama suđenjima za ratne zločine, šta sa kumovanjem hrvatske premijerke i nalaženjem zaposlenja optuženom za ratne zločine Tihomiru Purdi? Tamo „nesuočavanje sa zločinima“ izgleda pogoduje evropskoj budućnosti (523)?

Pišući o spomeniku Stefanu Nemanji u Beogradu, Đokić navodi kako nije bilo dovoljno artefakata da bi u blizini bio otvoren muzej srpskog srednjeg veka. Reč je o netačnom navodu, ako je ikada posetio Narodni muzej Srbije, Vojni muzej, Galeriju fresaka... autor svakako nije pažljivo gledao izložene predmete. Teza da spomeniku Stefanu Nemanji nije mesto u Beogradu, zato što nikada nije boravio u ovom gradu, potpuno je besmislena (526). Da li je Kolumbo ikada posetio Severnu Ameriku? Da li se Hrist ikada iskrao u Manili? Da li je kralj Tomislav ikada boravio u Zagrebu?

Autorova teza da se nasilje nad ženama u Srbiji povećalo za vreme pandemije (2020–2021) nije ni tačna, ona nije ni objašnjena, nije stavljena u kontekst drugih evropskih društava (527). Pišući o svrgavanju Đukanovićevog režima autor navodi: „Desetine hiljada Crnogoraca od kojih se neki obavezno ne osećaju kao Srbi...“ (528) Reč je o potpunoj besmislici. Na srpskom „Crnogorci“ i građani „Crne Gore“ nisu isto, pošto piše o Srbiji, trebalo je to da objasni. Protesti nisu započeli zbog nacionalizacije crkvene imovine, takođe ni zbog Kosova, ni odnosa države i crkve. Crnogorska vlada je donela jedan restriktivni zakon samo za SPC, sa ostalim verskim zajednicama je prethodno potpisala bilateralne ugovore koji ih izuzimaju od obaveza propisanih ovim zakonom. **Reč je, dakle, o kršenju ljudskih prava – zato što su građani (i to većina građana Crne Gore) tako učinjeni neravnopravnim.** Sukob u

³⁹ Небојша Владисављевић, *Успон и пад демократије после Петог октобра*, (Београд: Архипелаг, 2019).

pobedničkoj koaliciji u Crnoj Gori posle 2020. nije izbio oko odnosa sa Beogradom, već oko toga da li politički predstavnici Srba u Crnoj Gori mogu da budu deo vlade i da li su Srbi i Crnogorci odvojen narod – pritom predstavnici Srba pak zastupaju uverenje da su dva naroda.

„EU je tražila da Srbija prihvati evropske vrednosti“ – tvrdi Đokić. Pošto nije prihvatila te „vrednosti“, nije ni postala članica unije (533). A šta je sa unutrašnjom politikom EU i njenim krizama? Odnosom EU prema protestima opozicije u Srbiji? Da li je evropska vrednost gušenje autonomije 1,3 milona Srba u BiH – na jednoj, a stvaranje nezavisne države za 1,6 miliona Albanaca – na drugoj strani? Pa opozicija je osudila držanje predstavnika EU prema Vučićevom režimu 2020. godine. Đokić to ne spominje.

* * *

Najveće manjkavosti Đokićeve sinteze su metodološke – nedostatak konteksta, odsustvo poređenja sa drugim državama i narodima, izostanak ispitivanja stereotipa. Takođe, on zanemaruje važna pitanja iz srpske istorije. Reč je o značajnim temama kao što su: prostiranje teritorije, etnički identitet, razvoj naziva države i naroda, kontinuiteti i diskontinuiteti u istorijskom razvoju, odnosi sa drugim narodima, odnosi sa imperijama, ksenofobija kod Srba ali i anitisrbizam, modernizacija i njeni dometi kod Srba, prozelitizam i pokatoličavanje, vlaško poreklo Srba u Hrvatskoj, stradanje u osmanskim osvajanjima i istinski odnosi osmanske vlasti i Srba, priroda srpske revolucije, veći deo tema vezanih za jugoslovenski pokret, odnos Srba i manjinskih naroda, zločini nad Srbima (posebno u Drugom svetskom ratu i građanskim ratovima devedesetih godina 20. veka), odnos SPC i države, zločine komunističkih vlasti u Srbiji, uzroke i posledice podela u Srbiji devedesetih i dvehiljaditih godina...

A Concise History of Serbia je pisana bez obzira na postojeće sinteze sa čijim se zaključcima autor ne slaže. Ne polemše sa zaključcima sa kojima se ne slaže kad je reč o sintezama kojima sopstvenu knjigu vidi kao sledbenicu. Autor nije predstavio istoriju Crne Gore, Republike Srpske, Republike Srpske Krajine, Hrvatske i Kosova-UNMIK u meri neophodnoj za jasno, utemeljeno i tačno razumevanje istorije Srbije. Autor je pristrasan, ali ne sa srpskog ili stanovništva okolnih naroda, već sa pozicija jednog Britanca. Opterećen je sa LGBT ideologijom i posmatranjem sveta kroz prizmu prava manjina. Među te manjine ne spada i srpska manjina.

U 19. veku su srpsku istoriju pisali velikani historiografije: Ranke, Travelijan, u 20. veku njome se bave ugledni naučnici kakvi su Lempi, Petrović, Stojanović, danas je na zapadu pišu autori drugog reda: doskora Pavlović i Zundhauzen, danas Đokić, Hoare... Kako značaj Srbije i Balkana bude padao, pišaće je verovatno hispanisti ili skandinavisti koji predaju svetsku ili evropsku istoriju na nekom zapadnom ili dalekoistočnom univerzitetu. Problem je njihovo potpuno zanemarivanje dela izvora i većine savremene literature na srpskom jeziku. Oni „poništavaju“ kolege Srbe na sličan način na koji su na Zapadu smesta poništeni arapski istoričari istorije Palestine posle 1948. godine.

U ranim godinama rimske države, tradicije govore da u Gradu nije bilo dovoljno žena. Zato su njegovi stanovnici otieli Sabinjanke. Na Balkanu je tih primera bilo do 20. veka i naročito je to bilo rašireno među Albancima. Književnost je kasnije mogla da razmatra čudan položaj tih žena, koje su, ako bi bilo sreće, udate u novoj sredini, pa ta-

mo i integrisane i asimilovane. Ponekad one bi se u svojoj obespravljenosti setile porodica, rodnih sela, svoje vere i naroda, ali ta seta bi uvek bila utopljena u ljubav koju su osećale prema svojoj deci, posebno sinovima. Dok sam čitao Đokićevu knjigu, ali i njegova ranija dela, uočavao sam sličnosti. Samo, ova „Sabinjanka“, slobodan sam da primetim, opterećena je domovinom, a pritom nije ni bila „oteta“. Ona je sama otišla u svoj Rim.

REFERENCE

- Antić, Čedomir. *The History od Serbia*. (Belgrade: Laguna, 2018).
- Antonijević, Nenad M. *Ratni zločini na Kosovu i Metohiji 1941–1945. godine*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, odeljenje za istoriju.
- Bakić, Jovo. *Jugoslavija: Razaranja i njegovi tumači*. Beograd: Službeni glasnik–Filozofski fakultet, 2011.
- Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bataković, Dušan i Aleksandar Fotić, Milan St. Protić, Nikola Samardžić. *A New History of the Serbian People*. Belgrade: Naš Dom, 2002.
- Byford, Jovan. *Teorija zavere: Srbija protiv „novog svetskog poretka“*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2006.
- Ćirković, Sima M. *Srbi među evropskim narodima*. Zagreb: Golden Marketing–Tehnička knjiga, 2008.
- Ćirković, Sima M. *The Serbs*. Malden: Blackwell Publishing, 2004. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470754689>
- Đokić, Dejan. *Nedostižni kompromis: Srpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji*. Beograd: Fabrika knjiga, 2010.
- Đokić, Dejan. *Nikola Pašić and Ante Trumbić: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*. London: Haus Publishing, 2010.
- Đorđević, Tihomir R. *Srbija pre sto godina*. Beograd: b. i., 1946.
- Đukić, Svetomir. *Političko groblje*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Evans, James. *Great Britain and the Creation of Yugoslavia Negotiating Balkan Nationality and Identity*. London: Bloomsbury Publishing, 2020.
- Fundić, Dušan. *Austrougarska i postanak Albanije (1896–1914)*. Beograd: Clio–Balkanološki institut SANU, 2021.
- Herman, Edrad S. (prir). *Masakr u Srebrenici: dokazi, kontekst, politika*. Beograd: Istorijski projekat Srebrenica, 2011.
- Horsley, William. „United Germany’s Seven Cardinal Sins: A Critique of German Foreign Policy“. *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 21, no. 2, (1992), 225–241. DOI: <https://doi.org/10.1177/03058298920210020601>
- Jović, Dejan. *Jugoslavija: država koja je odumrla*. Beograd: B92–Fabrika knjiga, 2003.

- Koljanin, Milan. *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.
- Ljušić, Radoš. *Istorija srpske državnosti u 19. i 20. veku*. Novi Sad: IK Prometej, 2022.
- Miljić, Marijan Mašo. „Prvi pomeni Crne Gore“. *Matica*, 67 (2016), 383–396.
- Mitrović, Andrej. *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1897.
- Nešković, Radomir. *Nedovršena država: Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2013.
- Pantelić, Dušan. *Beogradski pašaluk posle Svištovskog mira (1791–1794)*. Beograd: G. Z. „Makarije“, 1927.
- Pantev, Andrej i Dimitar Popov, Ivan Božilov, Cvetana Georgieva, Konstantin Kosev, Iskra Baeva. *Istorija Bugarske*. Beograd: Clio, 2008.
- Pavlović, Stevan K. *Srbija, istorija iza imena*. Beograd: Clio, 2004.
- Petrović, Petar Njegoš. *Gorski vijenac*. Beograd: Učiteljski fakultet, 1997.
- Popović, Nikola B. *Srbi u Prvom svetskom ratu 1914–1918*. Novi Sad: Društvo istoričara Južnobackog i Sremskog okruga, 2000.
- Radović, Danijel. *Jovan Ristić 1829–1899: Biografija srpskog državnika*. Novi Sad: Prometej, 2023.
- Ranke, Leopold. *Srbija i Turska u 19. veku*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.
- Schindler, John R. *Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa'ida, and the Rise of Global Jihad*. St. Paul: Zenith Press, 2007.
- Stojanović, Trajan. *Balkanski svetovi – prva i poslednja Evropa*. Beograd: Equilibrium, 1997.
- Šešum, Uroš. *Srbija i Stara Srbija (1804–1839)*. Beograd: Filozofski fakultet, 2017.
- Toleva, Teodora. *Uticaj Austrougarske imperije na stvaranje albanske nacije 1896–1908*. Beograd: IK Filip Višnjić–Institut za evropske studije, 2020.
- Trud, Žil. *Etnički sukobi u Titovoj Jugoslaviji (1960–1980)*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2010.
- Višnjić, Čedomir. *Vreme sporta i rasonode: Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951–1971*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“, 2017.
- Vladislavljević, Nebojša. *Uspon i pad demokratije posle Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag, 2019.
- Zundhauzen, Holm. *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*. Beograd: Clio, 2008.
- Živković, Milutin. *Stara Raška pod italijanskom okupacijom 1941–1943*. Beograd: Institut za savremenu istoriju–Catena Mundi, 2020.

„CONCERNING THE WORK OF THE RUNAWAY SABINE WOMAN“:
REVIEW OF DEJAN ĐOKIĆ'S BOOK, *A CONCISE HISTORY OF SERBIA*

Čedomir Antić, PhD*

Summary

The main shortcomings of Đokić's synthesis are methodological - lack of context, lack of comparison with other countries and nations, lack of examination of stereotypes. It also leaves out important topics of Serbian history. It deals with important topics such as: the expansion of territory, ethnic identity, the development of the name of the state and the people, continuities and discontinuities in historical development, relations with other nations, relations with empires, xenophobia among Serbs, but also anti-Serbism, the relationship between empires and Serbia, modernisation and its impact on Serbs, proselytism and conversion to Catholicism, the Vlach origin of Serbs in Croatia, the suffering under the Ottoman conquests and the true relationship between the Ottoman government and the Serbs, the nature of the Serbian revolution, most of the issues related to the Yugoslav movement, the relationship between the Serbs and the minority peoples, the crimes against the Serbs (especially during the Second World War and the civil wars of the 1990s), the relationship between the Serbian Orthodox Church and the state, the crimes of the communist authorities in Serbia, the causes and consequences of the divisions in Serbia in the 1990s and 2000s...

A Concise History of Serbia was written regardless of the existing syntheses, with whose conclusions the author does not agree. The author has not presented the history of Montenegro, Republika Srpska, Republika Srpska Krajina, Croatia and Kosovo-UNMIK to the extent necessary for a clear, informed and accurate understanding of the history of Serbia. The author is biased, but not from the point of view of Serbia or the surrounding nations, but from the position of a Briton. He is burdened with LGBT ideology and views the world through the lens of minority rights. The Serbian minority is not one of those minorities.

KEYWORDS: Dejan Đokić, Serbia, history, scholarly polemic

* Profesor, University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Belgrade, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7678-3270>, E-mail: cedomir.antic@f.bg.ac.rs